

Ростислав МАЙОР

НАЦІОНАЛЬНА ПРОГРАМА А. ДОБРЯНСЬКОГО НА СЛОВ'ЯНСЬКОМУ З'ЇЗДІ У ПРАЗІ 1848 р. Й ПРАГНЕННЯ УКРАЇНЦІВ ОБ'ЄДНАТИ ЗАКАРПАТТЯ І ГАЛИЧИНУ В ОКРЕМИЙ «РУСЬКИЙ КОРОННИЙ КРАЙ»

Револьюційні події у Європі 1848-1849 рр., які ввійшли в історію під назвою «Весни народів», торкнулися й Західної України, яка входила до складу Австрійської імперії. Вони проявилися у пробудженні українського національно-політичного життя, підвищенні рівня національної самосвідомості русинів (українців) та активізації їх боротьби за свої національні та культурні права в Габсбурзькій монархії, прагнення об'єднати Галичину та Закарпаття у єдину адміністративно-територіальну одиницю – «Руський коронний край».

Окремих аспектів порушеної автором статті проблеми, у своїх дослідженнях торкалися П.І. Білак та В.В. Пальок², І.С. Брик³, С.В. Добош⁴, С.П. Зеркаль⁵, М.Ю. Кашка⁶, І.Г. Коломієць⁷, М. Наваловський⁸, С. Пап⁹, Й. Перені¹⁰, П.С. Федор¹¹, В. Шандор¹² та ін. Не зважаючи на те, що жоден із зазначених авторів не приділив даній проблемі окремої розвідки, ними було висвітлено ряд важливих аспектів участі українців на Слов'янському конгресі, діяльності А.І. Добрянського, спрямованої на реалізацію проекту об'єднання Закарпаття та Галичини, діяльності закарпатської делегації у Відні у жовтні 1849 р. Проте, у висвітленні порушеної проблеми в науковій літературі є чимало неточностей, а ряд важливих питань залишаються маловивченими та дискусійними. До останніх, зокрема, належать авторство українсько-словацьких національних вимог, висловлених на Празькому конгресі словацьким діячем Й.М. Гурбаном, участь А. Добрянського в організації даного з'їзду. Потребує детальнішого висвітлення питання намірів українського діяча домогтися у 1849 р. об'єднання Закарпаття і Галичини в єдиний коронний край та причини відмови українців від реалізації даного проекту.

Однією з кульмінаційних подій революційного періоду в Європі у 1848-1849 рр. став Слов'янський конгрес (з'їзд), який проходив 2-12

червня 1848 р. у Празі, який англійський історик А.Дж.П. Тейлор назвав виявом політики австрославізму – програми, що передбачала перетворення Австрійської імперії на федерацію рівноправних народів, де б всі національності жили вільно під скіпетром династії Габсбургів¹³. Ініціатива його проведення належала хорватському політику, історичу І. Кукулевичу, який 20 квітня 1848 р. у «Народніх хорватських, далмацьких та словенських новинах» опублікував статтю, у якій, наголошуючи на небезпеці, що загрожувала слов'янським народам з боку угорців і німців, звернувся до всіх слов'ян із закликом якнайшвидше скликати загальнослов'янський з'їзд й, заручившись підтримкою Габсбурзької династії, протидіяти політиці німців і мадярів. Ця ідея була підтримана чехами, які вже 30 квітня створили Підготовчий комітет, очолюваний графом Л. Туном, який і мав зайнятися організацією конгресу¹⁴. 1 травня комітет звернувся до слов'ян з відозвою «Słowianie, Bracia!» («Брати, слов'яни!»), підписаною 26 особами: П.Й. Шафариком, Ф. Палацьким, В. Ганкою, Л. Штуром, Ф.Л. Рігером, К.В. Запом, Я. Добжанським та іншими видатними політичними та громадськими європейськими (передусім чеськими та словацькими) діячами¹⁵. У ній лунав заклик всім представникам слов'янських народів Австрії 31 травня 1848 р. зібратися у Празі для обговорення та розробки оптимальних проектів розв'язання спільних проблем, об'єднання зусиль у захисті своїх національних прав¹⁶. На думку С. Зеркаля, звернення «Słowianie, Bracia!» було підписане українським політичним діячем із Закарпаття А. Добрянським, який, таким чином, мав бути членом Підготовчого комітету¹⁷. Однак, таке твердження, як показує аналіз архівних матеріалів, є хибним, оскільки на самій відозві його прізвище не зазначається¹⁸.

Відозва комітету знайшла широкий відгук: наприкінці травня на з'їзд до Праги прибуло 340 делегатів¹⁹. 2 червня він розпочав свою роботу. Його відрив видатний чеський історик П. Шафарик, який і зачитав програму наради: 1) ознайомитися і порозумітися відносно становища слов'ян в Австрії; 2) розробити програму від кожної народності з її національними та конституційними домаганнями і внести від конгресу петицію до цісаря; 3) затвердити акт федерації, згідно якого всі слов'янські народи Австрії зобов'язувалися жити між собою у згоді, не домагаючись верховенства над іншими, і спільно захищатися від посягань інших народів²⁰. Загалом з'їзд мав на меті об'єднати слов'ян для того, щоб забезпечити захист їх національних прав та не допустити посягання німців на слов'янські території. У той час останні прагнули створити Всенімецький союз, до якого входили б Чехія, Моравія та Сілезія, що загрожувало слов'янським народам асиміляцією²¹.

Українську сторону на конгресі представляла Головна Руська Рада, яка направила до Праги трьох делегатів: Г. Гинилевича, І. Борисикевича та О. Заклинського. Вони від її імені виступали за поділ Галичини на дві провінції: Східну – українську та Західну – польську, проти чого гостро виступали поляки, за пропозицію яких остаточно вирішити дане питання мав Крайовий Сейм і Державна Рада²². Українці Закарпаття не послали на конгрес жодного делегата, оскільки за основними їх представниками стежила жандармерія і вони рятувалися тим, що переховувалися на дальніх парафіях або відправилися до Галичини. Так, А. Добрянський з кількома однодумцями знаходилися у свого батька на парафії у Завадці (Спішський комітат), а потім – у священника О. Яницького, на парафії в Мальцові біля Бардієва²³. Та не зважаючи на те, що закарпатський «будитель» особисто на цьому з'їзді присутній не був, свою програму (утворення «Руського коронного краю») конгресу він все-таки запропонував, ознайомивши з нею попередньо Ф. Палацького і Ф. Рігера²⁴. Вона була прийнята з великим натхненням, так як чеські і словацькі лідери в той час також мріяли про створення окремої адміністративно-територіальної одиниці, яка б складалася із Чехії, Моравії й Словаччини²⁵.

На Слов'янському з'їзді вимоги русинів Закарпаття, напрацьовані А. Добрянським, були викладені в петиції (меморандумі) словацької делегації, яку зачитав словацький діяч Й.М. Гурбан²⁶. У ній містилися наступні вимоги: 1) визнання угорською владою словаків та українців окремими народами, забезпечення у сеймі рівних прав між трьома національностями; 2) утворення окремих словацького та руського (українського) сеймів зі спеціальною постійною словацькою та українською комісією, наділеною правом і обов'язком представляти і захищати їхні права, скликати сейм, відхиляти всі розпорядження мадярських міністерств, небезпечних для українців та словаків; 3) надання можливості вільно засновувати народні школи (початкові (елементарні), реальні, міські), вчительські семінарії, гімназії, ліцеї, академії, політехнікум й один університет зі словацькою та українською мовами навчання; 4) відкриття за державні краєві кошти словацько-української кафедри для мадярів та мадярської – для словаків і українців; 5) визнання національної рівноправності всіх народів Угорщини; 6) звільнення з в'язниць незаконно ув'язнених українців та словаків, які захищали свої національні права та не допущення у майбутньому аналогічних арештів; 7) надання права словакам та українцям засновувати товариства, які мали сприяти розвитку їх національностей²⁷.

На противагу думці ряду істориків, які вважають, що автором руських програмних вимог у меморандумі Й. Гурбана був А. Добрян-

ський²⁸, дослідниця М. Кашка заперечує таке твердження, оскільки, на її думку, наступні програмові заяви і документи А. Добрянського, що стосуються руського питання у революції 1848-1849 рр., істотно різняться з меморандумом Й. Гурбана. Спираючись на аналіз лише однієї праці політика (а точніше, на якомусь невідомому скороченому варіанті «Проекту політичної програми для Русі австрійської» 1861 р.), вона стверджує: «В програмах А. Добрянського ми ніде не знаходимо мотиву спільних дій русинів і словаків, або навіть створення якихось спільних державних органів. Така співпраця суперечила концепції А. Добрянського»²⁹. На такій підставі автора вважає, що меморандум Й. Гурбана був лише його ініціативою й не був спільним програмним документом словаків і русинів Угорщини³⁰.

Однак, мусимо зазначити, що А. Добрянський насправді співпрацював з представниками словацького національно руху ще з початку 1840-х рр. Детальний аналіз його національно-політичних програм³¹ і політичної, зокрема парламентської, діяльності³² показує, що упродовж більш як 50 років він стояв на захисті національно-культурних і політичних прав словаків³³, висував проект створення окремого змішаного Русько-словацького комітату³⁴ та автономного Чеського національно-адміністративного району, де б проживало чеське та словацьке населення Габсбурзької монархії³⁵, брав участь у створенні «Словацької матиці»³⁶ і т. д. Таким чином, міркування М. Кашки про те, що український політик не співпрацював зі словацькими діями чи його програми не торкалися словацького питання й не передбачали розв'язання спільних зі словаками національно-політичних проблем, виглядає непереконливим. У зв'язку з чим ми притримуємося думки тих істориків, які стверджують, що виголошений Й. Гурбаном меморандум є спільною національною програмою русинів і словаків, а А. Добрянський був його безпосереднім автором чи співавтором³⁷.

Повертаючись до розгляду виголошеного на конгресі Й. Гурбаном меморандуму, підкреслимо, що зазначений у ньому перелік вимог свідчать про те, що українці й словаки вимагали рівних прав з угорцями. В той час слов'янські народи ще вірили, що Л.Л. Кошут буде дотримуватися політики рівноправності та демократії, а це, у свою чергу, зміцнювало їх надію на можливість майбутньої реорганізації Австрії у федерацію рівноправних держав. Слід наголосити й на тому, що на Слов'янському конгресі словацький вчений та суспільний діяч Л. Штур пішов далі вищезазначеної петиції. Він вимагав, щоб з'їзд боровся за збереження слов'янських народів, а не Австрійської монархії: «Наша ціль полягає в тому, щоб зберегти себе. Перш за все ми повинні служити собі, а не іншим. До цього часу Австрія стояла, а

ми гинули. Що сказав би світ, якби ми не турбувалися ні про що, крім збереження Австрії! З загибеллю Австрії ми не загинемо»³⁸. Невідомо, як відреагував би на ці слова А. Добрянський. Однак, беручи до уваги той факт, що він, ще перебуваючи в Чехії, висував ідею реорганізації адміністративно-територіального устрою Австрії за національним принципом³⁹, можна припустити, що їх позиції у питанні необхідності збереження та захисту слов'янських народів монархії від загрози повної асиміляції та втрати власної національної самобутності під тиском пануючих націй в імперії повністю збігалися. Відмінність полягала лише в тому, що Л. Штур припускав можливість самостійного і незалежного існування слов'янських народів після розпаду Австрії, а український діяч – ні, оскільки єдину можливість збереження слов'ян Австрії бачив у федеративній перебудові імперії⁴⁰. Таким чином, ідеї словацького діяча мали більш радикальний характер й виходили за межі федеративної концепції А. Добрянського, обмеженої рамками габсбурзького легітимізму.

Загалом же на конгресі було розроблено кілька проектів федерації слов'янських народів у межах Габсбурзької монархії, однак жоден з них не був остаточно затверджений. Так, проекти К. Лібельта й М.О. Бакуніна не прийняли, бо вони охоплювали слов'ян, котрі проживали за межами Австрії. Відкинули й проект Ф.А. Заха, який охоплював усі народи Австрії⁴¹. Більшість із розроблених проектів включали в себе два основні пункти: забезпечення повної національної рівноправності всіх народів імперії і перетворення Австрії, не порушуючи її кордонів, на федеративну державу під скіпетром Габсбурзької династії (монархії). У зв'язку з цим вважаємо слушними зауваження А.Дж.П. Тейлора про те, що Слов'янський конгрес поєднував австрославізм із слов'янським націоналізмом⁴². На жаль, жодний з обговорюваних проектів не був остаточно й офіційно схвалений та реалізований з'їздом, оскільки вже 12 червня 1848 р. він був дочасно розпущений у результаті проведення у Празі військових дій між австрійським військом та чеською гвардією⁴³. Таким чином, надії, які покладалися українцями та іншими народами на з'їзд у Празі, їх прагнення добитися національної рівноправності та перетворення Австрії на федерацію не здійснилися. Однак, було досягнуто й позитивних результатів. Як зазначає один з найвидатніших політичних діячів Галичини кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. К.А. Левицький, своєю присутністю на конгресі українська делегація на міжнародному рівні заявила, що руський (український) народ, який був тоді маловідомий і вважався частиною польського чи російського народу, є самостійною нацією, готовою до боротьби за свої політичні та національні права⁴⁴.

А. Добрянський та інші західноукраїнські діячі під час «Весни народів» сподівалися отримати підтримку у розв'язанні національного питання з боку Відня, який йшов їм на зустріч лише тоді, коли йому це було вигідно. Та чи мали українці в цей час інший шлях, чи могли вони одержати допомогу від Л. Кошута, який був одним з лідерів угорської революції, виступав проти офіційної австрійської влади і прагнув до проголошення незалежності Угорщини? Чи могли українці надіятися на те, що Кошутове повстання, яке переросло в революцію, забезпечить свободу і рівноправність для всіх народів Угорщини? Як показала історія, ні угорська революція, яка декларувала «рівність, братерство і свободу», була спрямована на те, щоб мадяри закріпили свою владу над іншими національностями в Угорщині. Угорські революціонери на чолі з їх лідером повністю ігнорували права немадярських національностей Угорського королівства і цим відкинули їх на бік консервативних сил, віденської влади та імператорського двору⁴⁵.

А. Добрянський був переконаний у тому, що Л. Кошут не надасть українцям, як і іншим слов'янським народам імперії, жодних прав і до їхніх вимог не прислухається. У такій ситуації можна було покладатися лише на власні сили та надіятися на хоча б мінімальну підтримку з боку Відня. При цьому український політик добре усвідомлював і слабку позицію українців Закарпатті і відсутність там достатньої кількості віddаних національній справі громадсько-політичних діячів. У зв'язку з цим він спрямував свої зусилля на налагодження контактів і співпраці з єдиною у той час українською національно-політичною організацією на західноукраїнських землях – Головною Руською Радою у Львові, членом якої був з самого початку її утворення, та розробці спільної національно-політичної програми розв'язання національних проблем українського населення Габсбурзької монархії. З цієї метою він розробив проект об'єднання Закарпаття з Галичиною⁴⁶ й, перебуваючи у Львові, брав активну участь громадсько-політичному житті Галичини, зокрема у діяльності Головної Руської Ради⁴⁷.

5 квітня 1849 р. на надзвичайному засіданні Головної Руської Ради він виступив з петицією, яку від імені русинів, які населяли Угорщину, мав передати імператору. У ній містилася пропозиція об'єднання Закарпаття з Галичиною. Члени Ради підтримали дане клопотання й прийняли рішення від імені Головної Руської Ради вислати до Відня спеціальну депутацію, яка б і представила цей проект цісарю⁴⁸. Аналізуючи ці події, український історик та публіцист А. Кушинський справедливо зауважив: «... маємо приклад, коли власне закарпатець (А. Добрянський. – Р.М.) дав ініціативу домагатися національної

волі й соборності для західних українських земель та потягнув за собою і представників Галичини»⁴⁹. Однак, у зв'язку з тим, що з невідомих нам причин вислати окрему галицьку депутацію до Відня Рада не змогла, відомий громадсько-політичний діяч Т.І. Леонтович під час її чергового засідання 20 квітня висунув пропозицію, аби перемишльський єпископ та інші русини, які в той час перебували в австрійській столиці, приєдналися до депутації, очолюваної А. Добрянським⁵⁰. Невдовзі український діяч передав галицькому губернатору графу А.Р.О. Голуховському відповідний меморандум, щоби той вручив його цісарю⁵¹.

У той час династія була у важкому стані і потребувала допомоги. Закарпатський діяч розумів, що цей момент потрібно використати для об'єднання Закарпаття й Галичини, оскільки добитися цього за інших умов буде важко. Оскільки на меморандум українців не приходила відповідь, А. Добрянський наприкінці квітня 1849 р. вирішив поїхати до Відня, щоб особисто обговорити питання створення «руської провінції» з віденським урядом. Однак далі як до заступника міністра внутрішніх справ (за іншими даними, самого міністра внутрішніх справ⁵²) О.М. Баха його не допустили. Результат переговорів виявився катастрофічним для українського політика. Під час розмови заступник міністра внутрішніх справ сказав А. Добрянському, що «уряд не може дозволити, щоб Угорська Русь власними силами звільнилася від влади угорців, так як це обов'язково призвело б до непорядків, і що бажаному об'єднанню Австрійської Русі протистоять важливі державні інтереси»⁵³.

Не зважаючи на отримання негативної відповіді, уже в жовтні 1849 р.⁵⁴ (тобто після неповних двох місяців придушення угорської революції) до Відня направилися закарпатська делегація, щоб представити урядові та імператору Францу Йосифу I свої національно-культурні вимоги. На думку С. Добоша, ініціатором даного заходу був А. Добрянський⁵⁵. За іншими даними, австрійське міністерство видало таємний наказ з вимогою вислати закарпатцям таку депутацію⁵⁶. У самому джерелі (рукопис О. Яницького, який описує ці події) не має чіткої відповіді на дане питання. Зазначається лише, що безпосереднім поштовхом до вислання депутації став приклад інших народів імперії, які після забезпечення їм у Конституції 4 березня 1849 р. національної рівності вважали своїм моральним обов'язком висловити за це імператору вдячність посередництвом своїх депутацій⁵⁷.

Після прибуття 9 жовтня до Відня члени делегації, до якої входили А. Добрянський, В. Добрянський, Й. Шолтис, О. Яницький, М. Висяник і В. Алексович, зустрілися з українцями Галичини та словацьким

урядовим радником міністерства внутрішніх справ Я. Главачем⁵⁸. Після того як були вислухані їх зауваження та пропозиції, закарпатська делегація 13 жовтня оформила остаточний зміст своєї петиції до імператора у вигляді меморандуму «Пам'ятника русинів угорських», який був підписний кожним членом делегації і пізніше опублікований у «Зорі Галицькій»⁵⁹. На думку М. Русинко, цілком ймовірно, що в початковій версії петиції, сформульованій ще в Закарпатті, була зафіксована важлива вимога про об'єднання Закарпаття та Галичини, від якої, після наради у Відні з галицькими діячами та Я. Главачем, закарпатці вирішили тимчасово відмовитися⁶⁰. Так, у меморандумі зазначалося: «Ми маємо наших братів у Галичині, вірних русинів, і до них передусім звертається наше серце, і ми бажаємо з ними об'єднатися політично і адміністративно в окремий "Руський коронний край"»⁶¹. Після цього О. Яницький вказав на причини тимчасової (допоки не покращиться державне становище Австрії та зникнуть перепони до об'єднання Галичини і Закарпаття) відмови депутації від обстоювання ідеї об'єднання західноукраїнських земель: по-перше, Конституція 4 березня не передбачала зміни кордонів адміністративно-територіальних одиниць держави; по-друге, небажання ускладнювати й так непросте внутрішньополітичне становище в Австрії⁶².

Захищаючи національні та політичні права свого закарпатців, депутація зазначала у «Пам'ятнику русинів угорських» наступні вимоги: 1) оголошення Конституції 4 березня на всій території, заселеній русинами; 2) визнання руської народності в Угорському коронному краї; 3) виділення окремої руської адміністративної області; 4) запровадження руської мови в школах і адміністрації на цій території, створення руських гімназій та відкриття в Ужгороді Руської академії за державні кошти, а також надання русинам Угорщини можливості навчатись у Львівському університеті; державні посади в руських округах мали займатися переважно корінними русинами, а тим, хто руською мовою не володів, таких посад не надавати; 5) видання разом з галицькими русинами у Відні «Вісника», при необхідності за державні кошти; 6) скасування обмежень на друкування книг кирилицею; 7) зрівняння русинських чиновників, священників, вчителів і дяків стосовно зарплати у відповідності із зарплатою і чином з іншими жителями краю; 8) надання русинам можливості служити в армії на офіцерських посадах і в адміністративних органах у Відні; 9) забезпечення в армії місця для капеланів греко-католиків; 10) пропорційне представництво русинів в адміністрації тих округів, у яких вони є тільки меншиною⁶³.

Вимоги української делегації носили справедливий і досить поміркований характер, оскільки не відходили від закріплених у Кон-

ституції 4 березня положень, але саме на них і базувалися. 14-19 жовтня вони були представлені комісару Угорщину К. Герінгеру, майже всім міністрам та імператору Францу-Йосифу I⁶⁴. Останній, тримаючи в руках переданий йому делегацією «Пам'ятник русинів угорських», сказав: «Мені дуже приємно чути побажання народу русько-угорського, народ руський завжди був вірний Австрійському дому, і тому можете бути впевнені в тому, що ваші виправдані бажання будуть виконані»⁶⁵.

Поїздка закарпатської делегації до Відня дала позитивні результати. Австрійська влада частково задовольнила українські вимоги. Зокрема, внаслідок проведеної адміністративно-територіальної реформи 1849 р., згідно якої Угорщина була поділена на п'ять військових дистриктів, був сформований (у складі Кошицького воєнного дистрикту) «Ужгородський (Руський) округ». До нього увійшли Марамороський, Угочанський, Березький та Ужанський комітати і прилеглі райони Земплинського, Шариського, Списького та Абу-Торнянського комітатів з переважаючим українським населенням⁶⁶. Очолив його чех І. Віллець, а референтом і урядовим радником при окружному Ужгородському надзупані був призначений А. Добрянський, який фактично і управляв округом, оскільки І. Віллець тільки фігурував на чолі уряду⁶⁷. А це мало неабияке значення для подальшого розвитку «Руського округу» в національній, культурній та політичній сферах.

Підсумовуючи вищесказане зазначимо, що висунута А. Добрянським програма об'єднання Галичини і Закарпаття не отримала підтримку з боку віденської влади. Та попри це вона, як і спільна українсько-словацька програма на Слов'янському конгресі 1848 р. у Празі, посідає чільне місце в історії суспільно-політичної думки того буремного періоду. Будучи ще відносно молодим, але вже визнаним не лише в Західній Україні, але й у Центральній Європі, політичним та громадським діячем, А. Добрянський розробив першу національно-політичну програму в Закарпатті, у якій порушив «українське питання», разом зі своїми однодумцями вивів його за межі простих декларацій, за межі невеликого закарпатського регіону та підніс його на той рівень, де воно отримало загальноєвропейський розголос. Завдячуючи Слов'янському конгресу, русини (українці) на міжнародному рівні заявили про себе як про окремий народ. Події, які відбулися у період «Весни народів», були яскравим прикладом процесу українського національного пробудження. Вони сприяли зміцненню зв'язків між Галичиною та Закарпаттям, піднесенню рівня національної самосвідомості та консолідації русинів, утворення «Руського округу».

ПРИМІТКИ

1. Білак П.І. Роль А.І. Добрянського в суспільно-політичному Русі Закарпаття в середині та другій половині XIX ст. // Carpatika – Карпатика. Вип. 3. Ужгород. 1995. С. 46-47.

2. Брик І. Слов'янський зїзди у Празі 1848 р. і українська справа. Львів: НТШ, 1920. С. 72-81.

3. Добош С. Адольф Иванович Добрянский: очерк жизни и деятельности. Пряшев: Дукельская типография, 1956. С. 36-39.

5. Зеркаль С. Українська земля і нарід за Карпатами. Париж: Українська Громада у Франції, 1976. С. 178-179.

6. Кашка М.Ю. Етнополітичний розвиток русинів-українців Закарпаття (середина XVIII ст. – 1867 р.): Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата іст. наук: 07.00.01. Ужгородський національний університет. Ужгород, 2008. С. 124-125, 128-130, 140-142.

7. Коломиец И.Г. Очерки по истории Закарпаття. Ч. 2. Томск: Издательство Томского университета, 1959. С. 143-144.

8. Наваловський М. Українці й Слов'янський конгрес у Празі 1848 року. Харків: ДВУ, 1930. 60 с.

9. Пан С. Історія Закарпаття. Т. III. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2003. С. 284-285.

10. Перени Й. Из истории закарпатских украинцев (1849-1914). Budupest: Akademiai Klado, 1957. С. 43-45.

11. Федорь П.С. Краткий очерк деятельности А.И. Добрянского. Ужгород, «Школьная помощь», 1926. С. 5,10.

12. Шандор В. Закарпаття. Історично-правовий нарис від IX ст. до 1920. Нью-Йорк: Карпатський Союз, 1992. С. 122.

13. Тейлор А.Дж. П. Габсбурзька монархія 1809-1918. Історія австрійської імперії та Австро-Угорщини. Львів: Класика, 2002. С. 66.

14. Наваловський М. Назв. праця. С. 37.

15. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України). Ф. 180. Оп. 1. Спр. 21. Арк. 5.

16. Там само.

17. Зеркаль С. Назв. праця. С. 178.

18. ЦДІАЛ України. Ф. 180. Оп. 1. Спр. 21. Арк. 5.

19. Зеркаль С. Назв. праця. С. 178.

20. Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914. На підставі споминів. Написав д-р Кость Левицький. Львів, 1926. С. 33-34.

21. Там само. С. 34.

22. Там само. С. 34-35.

23. Пан С. Назв. праця. С. 284.

24. Федорь П.С. Указ. соч. С. 5.

25. Там само.

26. Цит. за: Пан С. Назв. праця. С. 284.

27. Брик І. Назв. праця. С. 73; Пан С. Назв. праця. С. 284.

28. *Пан С.* Назв. праця. С. 284-285; *Добош С.* Назв. праця. С. 36; *Білак П.І.* Назв. праця. С. 46.
29. *Кашка М.Ю.* Назв. праця. С. 125.
30. Там само.
31. Programm zur Durchführung der nationalen Autonomie in Österreich (Von einem Slaven). Wien, Verlag des «Parlamentär», 1885. S. 60.
32. Dejiny Slovenska Zv. 3: (od roku 1848 do konca 19. storočia). 1. vyd. Bratislava: Veda, 1992. S. 545.
33. *Майор Р.* Парламентська діяльність А. Добрянського в угорському сеймі та його боротьба проти мадяризації національних меншин Угорщини в 1861-1868 рр. // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи: збірник наукових праць / [редкол.: В.С. Степанков (головн. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет ім. Івана Огієнка, 2012. Вип. 3. С.126-130.
34. Несколько словъ о желаніяхъ угорско-русскаго народа, которы издаль на немецкомъ языке г.Адольфъ Ивановичъ Добрянскій и сократилъ въ русскомъ переводе Иванъ Мироновичъ. Въ Веднь. Въ печатне армянскаго монастыря. 1861. С. 10-11.
35. Programm zur Durchführung der nationalen Autonomie in Österreich (Von einem Slaven). Wien, Verlag des «Parlamentär», 1885. S. 60.
36. *Добош С.* Назв. праця. С. 92; *Kronika Slovenska 1: Od najstarších čias do konca 19.storočia / Dušan Kováč.* 1. vyd. Bratislava: Fortuna Print, 1998. S. 507.
37. *Пан С.* Назв. праця. С. 284-285; *Добош С.* Назв. праця. С. 36; *Білак П.І.* Назв. праця. С. 46.
38. Цит. за: *Добош С.* Назв. праця. С. 37.
39. Там само. С. 29.
40. Проект политической програмы для Руси австрийской. Львовъ, Ставропигійскій институт, 1871. 44 с.; *Аидинь.* Где выходъ? Wo hinaus? // Славянскій Векъ. Вена, 1901. № 14. С. 6-7.
41. *Тейлор А. Дж. П.* Габсбурзька монархія 1809-1918: Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини. Львів, 2002. С. 66.
42. Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914... С. 35.
43. Там само.
44. *Пан С.* Назв. праця. С. 305; *Ключурак С.* До волі. Спомини / Степан Ключурак. Нью-Йорк: Карпатський Союз, 1978. С. 17.
45. У проекті не йшла мова окремо про Буковину, адже вона упродовж 1786-1849 рр. входила до складу Галичини. 1849 р. Буковину перетворено в окремі коронний край імперії.
46. Головна Руска Рада (1848-1851): протоколи засідань і книга кореспонденцій / За ред. О. Турія, упорядник У. Кришталович та І. Сворник. Львів: Інститут історії церкви Українського католицького університету, 2002. XXXIV. С. 10.
47. Там само. С. 119-120.
49. *Кущинський А.* Закарпаття в боротьбі (Спогад). Буенос-Айрес: Видавництво Юліана Середяка, 1981. С. 18.
50. Головна Руска Рада (1848-1851): протоколи засідань... С. 122.

51. Адольф Іванович Сачуровъ-Добрянскій // Наука. Вена. 1887. № 2. С. 82; Памятник русинов угорских // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. 1972. № 6. С. 70.

52. Адольф Іванович Сачуровъ-Добрянскій // Наука. Вена. 1887. № 2. С. 82

53. Цит. за: *Аристовъ Ф.Ф.* Карпато-руські писатели. Изслѣдованіе по неизданнымъ источникамъ. Т. 1. М., 1916. С. 148; *Коломиец І.Г.* Указ. соч. С. 144.

54. Высланста русинов угорских в Відни пред высоким министерством и всевітлым его величества троном ділання місяця октобрія 1849 // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. 1972. № 6. С. 66.

55. *Добош С.* Назв. праця. С. 43.

56. *Русинко М.* Історія «Висланства русинів угорських у Відні 1849 р.» // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. 1972. № 6. С. 64.

57. Высланста русинов угорских в Відни пред высоким министерством и всевітлым его величества троном ділання місяця октобрія 1849 // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. 1972. № 6. С. 67; *Русинко М.* Вказ. праця. С. 64.

58. Высланста русинов угорских в Відни... С. 66-68.

59. Памятникъ русиновъ угорскихъ // Зоря Галицка. Львовъ. 1849. № 90, 91.

60. *Русинко М.* Вказ. праця. С. 65.

61. Памятник русинов угорских // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. 1972. № 6. С. 70.

62. Там само. С. 70.

63. Там само. С. 70-71.

64. *Майор Р.І.* Діяльність закарпатської делегації у Відні 1849 р. й утворення «Руського округу» // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка: Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. Т. 21. С. 221-222.

65. Послушаніе торжественное Высланства у его величества всемілостивейшего царя Франц Іосифа І-го // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. 1972. № 6. С. 82.

66. *Макаренко Н.* Закарпаття під тиском мадяризації: 1867-1914 рр. // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. К., 2008. Вип. 37. С. 176.

67. Отход Вісланства русинов угорских з Відня – Домов // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. 1972. № 6. С. 86; *Лелекач М.* Нові причинки до політичної діяльності А. Добрянського // НЗТП. Ужгород, 1938. Річник 13–14. С. 160.